

כלי הזכוכית מה'רבת דיראן, רחובות

על גורין-רוון

בולטים מאוד בחיבור שבין הידית לכתף הכליל. ידית זו נמצאה במקורה והיא מתוארכת לשלהי המאה הא' ולמאה הב' לסה"ג, תיארוך המאויש גם בכליל החרס והאבן שנמצא באותו מקום ומתקופיים לפך זמן זה (ר' בושנינו, כרך זה).

2. בקבוק. לוקוס 508, סל 5055. שבר שפה וצוואת. זכוכית בגוון יקרק, מכוסה בליה לבנה צהבהבה, גירית וכוספה. שפה זקופה, מעוגלת באש. צוואר גלילי. קווטר השפה: 5.8 ס"מ. שפת בקבוק מס' 2 זקופה ומעוגלת באש. שפות בקבוקים המעווכות באופן זה נפוצות מאוד מן התקופה הרומית המאוחרת ועד לתקופה האסלמית הקדומה. תיארוך הבקבוקים מסווג זה מסתמן בעיקר על מקום היימצאים, טיב החומר שמננו נעשו ואופן יעבודם. נראה שתאריכה של שפה מס' 2 בתקופה הרומית המאוחרת, או בראשית התקופה הביזנטית.

3. קערה/פק. לוקוס 508, סל 5055. בטיס והתחלה דופן. זכוכית בגוון יקרק, מכוסה בליה כסופה, לבנה, ססונגנית וגריטה. הבסיס לופף כחמש פעמים באופן לא אחד התחתית מעובה.

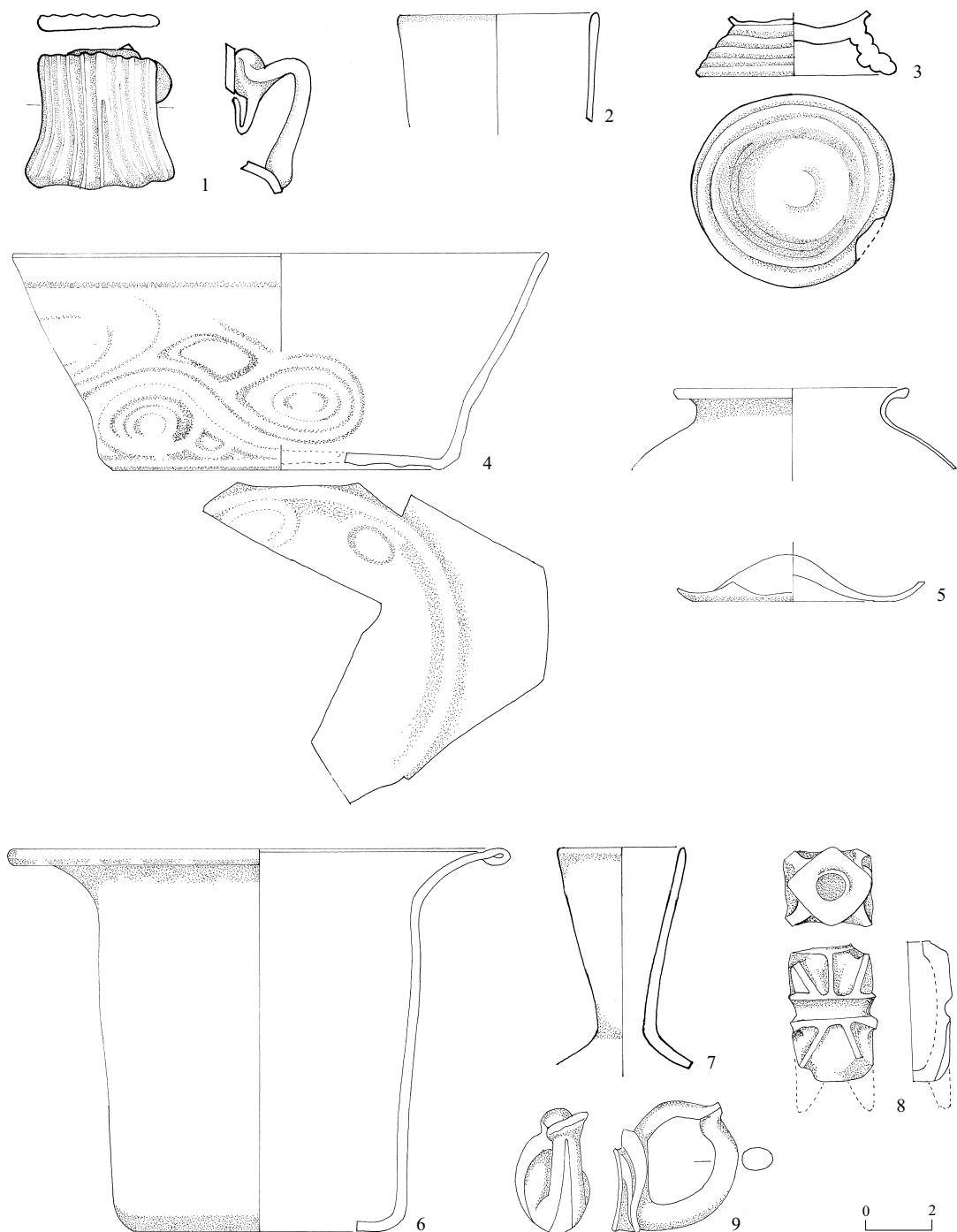
יש סימני חלקה (1 ס"מ). קווטר הבסיס: 5.7 ס"מ. בסיס מס' 3 עשוי מליפוף של חוט זכוכית מספר multiples trail-wound (base). בסיסים אלה שייכים לערות, לפכים או לפכיות, והם נפוצים מאוד בארץ בתקופה הרומית המאוחרת ובראשית התקופה הביזנטית (המאות הד'–הה' לסה"ג). רק כלים אחדים מטיפוס זה פורסמו עד כה, וביהם בסיסים שנמצאו בחפירות באשקלון (צנלסון תש"ס 120:1–121:1, איור 9:5; לירדן), בסיס שנמצא במגדל האדום² ותוארך לתקופה הביזנטית (6:Fig. 52:Pringle 1986:160, Winter 1999: Fig. 2:3–5 Katsnelson 1999: Fig. 10:4) בסיס שנמצא בקרבת בית הזיתים (Weinberg and Weinberg 1988:58–59, Goldstein 1988:58–59, Fig. 4–21

בחפירה נמצאו 77 שברים של כלי זכוכית, מהם 43 שברים שאינם ניתנים לזיהוי.¹ מבין 34 השברים הנדרטים נבחרו לפרום תשעה המייצגים כמה תקופות. הכלים מסודרים לפי סדר כרונולוגי וטיפולוגי, תוך התיחסות למקום הימצא באותו. שברי כלים מס' 1–3 מייצגים את השלב הקדום: מס' 1 מהתקופה הרומית הקדומה (שליה המאה הא' והמאה הב' לסה"ג) וכליים 2–3 מהתקופה הביזנטית (המאות הד'–הה' לסה"ג). הם שייכים לטיפוסים מוכרים ונפוצים בארץ בפרק הזמן הנדון. לעומתם, הכלים המייצגים את השלב המאוחר, מס' 4–9, המתוארכ למאות הט'–הי"א לסה"ג, מוכרים פחות ומעט שלא פורסמו מכלולים ארכיאולוגיים חפורים בארץ, אף על פי שבשנים האחרונות הם נחשפים ומוזהים יותר.

התקופה הרומית
שלושת הכלים (איור 1–3) נמצאו יחד במתוך מרווב מטויה (локוס 508), שזויה כמקווה ושווין לשכבה II (ר' בושנינו, כרך זה). המקום השתמר כמעט בשלמותו; הוא מנוקק מהמבנה ונראה שהוא קדום לו. בתוכו נמצא מטבע מהמאה הד' לסה"ג (ר'. Kool, this volume: No. 4

1. פק. לוקוס 508, סל 5056. ידית ושביר דופן. זכוכית בגוון יקרק, מכוסה בליה כסופה עבה, גירית וססונגנית. ידית סרט מרוכשת עבה. הידית משוכה מהכתף אל הצוואת. שרידי צוואר גלילי וכחף שטוחה.

זהו הכליל הקדום מכלול. טיפוס זה של ידיות רחבות וקצרות, לרוב מרוכסוט, הופיע בתקופה הרומית הקדומה והמשיך בשינויים קלים גם מאוחר יותר. ארבעה פכים שנ嗥פם מרוכב ולהם ידיות דומות נמצאו בקרבת קסטרה, שם הם תוארכו לשלהי המאה הא' ולמאה הב' לסה"ג (Gorin-Rosen 1998:20). ידית מסווג זה מעטרת כוכבא (בר"ג תשכ"ג: איור 1:38–7.5), שם הרכסים

. איור 1.

צנצנת מס' 5 מאופיינת בפה רחב ושפה מופשלת חזקה ומעוגלת באש. הגוף כדורי רחוב. בסיס מס' 5, השיך כנראה לצנצנת זו, קעור במרקמו ומעובה. צנצנות מטיפוס זה נמצאו בבית שאן, שם הן מתוארכות למן הממחית השנייה של המאה הח' ועד למאה הילא"א לסה"ג (חדר תשנ"ט: 111, לוח 818: 48). חדר מצינית שבתקופה זו יש מעט צנצנות בהשוואה לתקופה האומית והן נבדלות בצורה מהצנצנות הקדרומות. צנצנות רבות נמצאו בטטרופת ברץ' לימי — רק חלון מעוטרת, בינייה גם כאן עם שפה מופשלת מעוגלת (Van Doorninck 1990:60, 118, Fig. 76: vessel on the left, decorated laterally). הכלים מהטרופת מתוארכים לתקופה הפאטימית (השליש והראשון של המאה הילא"א לסה"ג).

6. צנצנה גלילית. לוקוס 442, סלים 3316, 3309. שבר שפה, דופן והחלפת הבסיס. זוכנית בגוון יקרק-כחול, מכוסה בלילה כסופה שחורה עבה. שרדו סימני בליה סגונית על הדופן. הכליל עשוי בניפוח מזכוכית עבה. השפה נוטה חזקה ומוקפלת מטה, חלולה בחלקה. הדופן זקופה והבסיס כנראה שטוח. קוטר השפה: 15 ס"מ, קוטר הבסיס: 8.5 ס"מ.

כלי מס' 6 שמתארו כמעט לגמרי בפה רחב מאד וגוף גלי. שפטו הנטויה חזקה והדופן העבה מרמזים על האפשרות ששימש נר. כל דומה לה נמצא במצרים (Lamm 1929–30: Pl. 3:51) ואחרים, שהקלם עוטרו בדגם מנופח לדפוס, נמצאו בטטרופת הספינה ברץ' לימי, שם הם מכונים 'קערות' בצורת סל עם שפota אופקיות רחבות' (Van Doorninck 1990:60, 116, Fig. 70: vessel on the right, decorated laterally). המכולול שם מתוארך לשלייש הראשון של המאה הילא"א לסה"ג, וליתר דיוק, לפי המתבונת הספינה שקעה בשנת 1025 לסה"ג. המטען שהיה על סיפונה כלל כמות רבה של זכוכית פאטימית שהועמסה ככל הנראה בקיסריה או בנמל אחר לחופי הארץ.

7. בקבוק. לוקוס 333, סל 3146. שפה, צוואר והחלפת הכתף. זוכנית בגוון יקרק-כחול, מכוסה בלילה חומה, כסופה, סגוניתת גירית. שפת משף מוארכת, מעוגלת באש. חסר צוואר, הכתף יוצאות מבסיס המשפך. הדופן עבה. קוטר השפה: 3.7 ס"מ.

בקבוק מס' 7 נמצא בחדר 333, המשוויה לשכבות זב, וא (ר' בושנינו, כרך זה). הוא מייצג קבוצה גדולה של בקבוקים מותוצרת מקומית, המכורים ממחפירות שטרם פורסמו בשכבות מהתקופות העباسית והפאטימית, למשל ברמלה. בקבוקים שלמים

(לדר יעקובסון תשנ"ח: 361, איזר 1: 13, לוח א: 6), וכן כמות רבה של בסיסים שנמצאו באתרים רבים בשפלת יהודה (רובם טרם פורסם; למשל ח' ננען, ח' אל-פאתחה וח' הרמאס).³ בשלושת האתרים הללו נמצאו ממצאים המעידים על תעשיית זכוכית במקום.

התקופה האסלאמית
שלושה כלים (מס' 4–6), שמצוות השתרמות טוב למדוי, נמצאו בתחתיתו של בור ניקוז מלבני מתקון (локוס 442), ונראה שהם בני אותו זמן. המתקון ייחס לשכבה זב וזווה כבור שופcin (ר' בושנינו, כרך זה). על סמך השוואות, בעיקר לכלים שנמצאו בטטרופת הספינה ברץ' לימי, שהזקופה המערבית של תורכיה, אפשר לתאריך את הקבוצה ההו לתקופה הפאטימית (ראשית המאה הילא"א לסה"ג).

4. קערה. לוקוס 442, סל 3316. שברים ובכים מהשפה והדופן ושברים מהבסיס. זוכנית בגוון צהבהב-ירוק בהיר, כמעט חסר צבע, מכוסה בלילה שחורה-כסופה עבה, מאכלת שפוגעה מאוד בדופן. הקערה עשויה בניפוח לדפוס בדגם מורכב. השפה מעוגלת באש, הדופן משופעת חזקה והבסיס שטוח. הדגם המעריך את הדופן, אשר ניכר גם על הבסיס, רודוד ומורכב מעיטור של דגם אומבי החזרה על עצמו ודגם ממעוינים מתעגלים ביניים. קוטר הבסיס: 10 ס"מ, קוטר השפה: 16 ס"מ.

קערה מס' 4 שייכת לטיפוס שלו דופן משופעת ובסיס שטוח; לרוב, גוף הקערה וביססה מעוטרים בדפוס. קערות אלו החלו להופיע בתקופה העבאסיית והמשיכו גם בתקופה הפאטימית (המאות ה-הילא"א לסה"ג). הקערות עוטרו בדגם כוורת נמצאת באוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, והיא מתוארכת למאה הילא"א לסה"ג; מוצאה מיווסח לモדרה הים התיכון לאיiran (Brosh 2003:356, No. 480). ישנן קערות ששפנן מעוגלת בדומה למס' 4. קערה דומה, המעודרת בדגם כוורת נמצאת באוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, והיא מתוארכת למאה הילא"א לסה"ג; מוצאה מיווסח לモדרה הים התיכון לאיiran (Carboni 2001:208–209, Nos. 52a, 52b). ישנן קערות ששפנן, כמו שתי הקערות מאוסף אל-סבאח, כוורת, מקופלת, ואחריהם יש עיטור דומה לזה של מס' 4. אפשר שקערות אלה שימשו נרות (Brosh 2003:356).

5. צנצנת. לוקוס 442, סל 3316. שבר שפה וכתף, שבר בסיס נפרה. זוכנית בגוון יקרק-צהבהב בהיר, כמעט חסר צבע. בלילה כסופה-שחורה מאכלת. הכליל עשוי ביפוי חופשי. הדופן דקה. השפה ורבה, נוטה חזקה, מעוגלת באש. הצוואר רחוב וקצר מאוד, הכתף מותעגלת. הבסיס קעור נמוך, מעובה במרקמו עם צלקת גדולה ועליה שרידי זכוכית ממושת הזוג (קוטרה 1.1 ס"מ). קוטר השפה: 7 ס"מ, קוטר הבסיס: 6 ס"מ.

המחלק אותו לשניים; בחלקו העליון והתחתון גולפו מושלשים. בקבוקים מטיפוס זה נמצאו בחפירות באיראן, אך רק מעטם מהם פורסמו. בבית שאן נמצא בקבוק הדשיך לקבוצה זו, שעווטר גם הוא בסוף אופקי, אך הדגם הנוסף על פני הכליל אחר. הכליל מתוארך מן הממחצית השנייה של המאה הח' ועד למאה ה'יא לסה'ג'ן (חדר תשנ"ט: 106–105; 171–178, 178–176). חדר משערת שכלי זה יובא לבתי שאן לוח 45: 762). בקבוק יוצר במצרים או באיראן (חדר תשנ"ט: 178). מרכזוי ייצור במצרים או באיראן (חדר תשנ"ט: 178). כליל אחד מטיפוס זה נמצא בחפירה בקריית ענבים/אבו גוש ותוואר על סמך השוואות לתקופה האסלאמית הקדומה (de Vaux and Stève 1950: 147–148). בקבוק דומה מאוד נמצא בחפירות (Fig. 35:13 Shindo 1992: Pl. IV-6-7:6).

9. יידית. לוקוטס 135, סל 1148. יידית שלמה ושבור דופן, זכוכית. בגוון יקרק-כחול, מכוסה בלילה כסופה, ססגונית וגירית. יידית אוזן צבועה בחלקה העליון. התחלلت היידית בהדבקת הזכוכית לכליל, משיכתה וסימנה באותה נקודה. דופן הכליל דקה.

יידית מס' 9 נמצאה בлокוטס 135 משכבה II (ר' בושניינו, כרך זה). יידיות מסווג זה, המאפייניות בצדיטה בחלקן העליון, החלו להופיע על כל זכוכית בראשית התקופה האסלאמית ומהשיכו במהלך. יידיות מטיפוס זה נמצאו בבית שאן במהלך. יידיות מטיפוסים המותוארכים למן הממחצית השנייה של במלולים המותוארכים למן הממחצית השנייה של המאה הח' ועד למאה ה'יא לסה'ג'ן (חדר תשנ"ט: 860: 50, 861: 113, 114–111). לדוגמאות של יידיות על קערות וספלים המותוארכות לתקופה הפאטימית, Van Doorninck 1990:60, (ר' למשל בסץ' לימן) (Fig. 69: vessels on the right and left

מטיפוס זה מצויים באוספים, למשל באוסף אל-סבאח, שם הם מתוארכים למאוחה הט'-ה'יא לסה'ג'ן Carboni 2001:154, Cat. c. ומוחשיים למקור איראני (3.5 a, c). בקבוקים דומים למס' 7 נמצאו במלולים מהתקופה האסלאמית בפוסטאט; בקבוק אחד נמצא Pinder (1987:61, Fig. 2) במלול שתואר למאוחה הט'-ה'יא לסה'ג'ן (Wilson and Scanlon 1987:61). החוקרים מצינים שטיפוס זה, מעוטר או ללא עיטור, נפוץ מאוד בעולם האיראני ונדר במצרים, וכך גם מציעים להזותו ככליל שיובא למצרים. שפה דומה נמצאה גם בחפירות המשלה הפנית בפוסטאט (Shindo 1992: Pl. IV-6-15:25) של בקבוקים מטיפוס זה במגוון אתרים בארץ, סביר להניח שבקבוק זה יוצר בbatis יוצר מקומיים בארץ, למצרים ובאיראן. כיוון שהצורה הפושטה והחומר האופייני לתקופה דומים בכל המקומות, נראה שהזוהו כליל נפוץ ברperftoar של התקופה בכל שטחי הכיבוש האסלאמי, ואין צורך לשיך כלים שנמצאים בארץ או למצרים למקור איראני.

8. בקבוקון. לוקוטס 3067, סל 309. גוף כמעט שלם, חסרים שפה, צוואר ורגלים. זכוכית מכוסה בלילה עבה קשה, מאכללת שפעה בדוגמאות. שכבת כייסוי כסופה, ססגונית ועליה בליה גירית (לא ניתן לראות את גון הזכוכית). בקבוקון שחתחכו מרובה, דופנו עבה וגופו מעוטר בגילוף עמוק של דגם המורכב משני פאנלים של מושלשים המופדרים בסוף אופקי רחב המחלק את הגוף לשניים.

בקבוק מס' 8 שייך לטייפוס ידוע, המכונה בקבוקי 'השן הטוחנת' (Mollar Flask), שכן ארבע הרגליים שלו מזכירות בצוותן שניים טוחנות. בקבוקים אלה עוטרו לרוב בגילוף של דגמים גיאומטריים ופאותיהם הוקצעו. מס' 8 מאופיין בגילוף של בס אופקי רחב

הערות

³ תודתי לחופרי האתרים הללו שהעבירה את ממצאיםם לטיפולנו: ע' שייאן (ח' גנעע), ממצאי הזכוכית מהחפירות שעבדו על ידי יי' גוריין-רוזן ונ' בצלנסון; כ' סארוי (ח' אל-פאוננו), ממצאי הזכוכית שעבדו על ידי רות א' גיקטון-טל; י' אלישע וע' שייאן (ח' הרמאס) ממצאי הזכוכית ממשי החפירות שעבדו על ידי יי' גוריין-רוזן.

¹ תודתי לאביבה בושניינו, חופרת האתר, שהעבירה לידי את ממצאי הזכוכית וסייעה במלול הכנת דוח זה, וכן לרפואית אולגה שור ולצייר מייקל מיילס ז'ל.

² פרינג'ל מציין שהשבר שנמצא במגדל האודום תוארך על ידי בריג' למאוחה ה'יא לסה'ג'ן (Pringle 1986:161, (No. 6).

הפניות

צנלסון נ' תש"ס. כלי זכוכית. בתוך א' קוגן-זהבי. שרידים רומיים-ביזנטים באשקלון. *עתיקות* 38: 119–121.

לור יעקבソン ג' תשנ"ח. כלי הזכוכית מהפירות סומקה. בתוך ש' דר. *סומקה עיריה היהודית בכרמל*. תל אביב. עמ' 359–372.

בושינויו א', כרך זה. שרידי מבנים ומחני תעשייה מהתקופה האסלאמית הקדומה בח'רבת דיראן, הרובota. בר"ג ד' תשכ"ג. כלי הזכוכית. בתוך י' יזרע. הממצאים מיימי מרד בר כוכבא ממערת האגרות. *ירושלים*. עמ' 104–113.

חדד ש' תשנ"ט. כלי זכוכית מבית שאן מן התקופה האומנית ועד לתקופה הממלוכית (המאות ה-7–14 לספ"ה). עבודות דוקטור, האוניברסיטה העברית. *ירושלים*.

- Brosh N. 2003. Glass in the Islamic Period. In. Y. Israeli. *Ancient Glass in the Israel Museum: The Eliahu Dobkin Collection and other Gifts*. Jerusalem. Pp. 319–384.
- Carboni S. 2001. *Glass from Islamic Lands: The al-Sabah Collection, Dar al-Athar al-Islamiyah, Kuwait National Museum*. New York.
- Gorin-Rosen Y. 1998. *Ancient Glass from the Holy Land* (Fine Arts Museum of San Francisco. Exhibition Catalogue).
- Katsnelson N. 1999. Glass Vessels from the Painted Tomb at Migdal Ashqelon. *'Atiqot* 37:67–82.
- Kool R. This volume. The Coins from Khirbat Deiran, Rehovot.
- Lamm C.J. 1929–30. *Mittelalterliche Gläser und Steinschunntarbeiten aus dem Nahen Osten* (2 vols.) (Forschungen zur Islamischen Kunst 5). Berlin.
- Lledó B. 1997. Mold Siblings in the 11th-century Cullet from Serçe Limani. *JGS* 39:43–55.
- Pinder-Wilson R.H. and Scanlon G.T. 1987. Glass Finds from Fustat: 1972–1980. *JGS* 29:60–71.
- Pringle D. 1986. Glass. In D. Pringle. *The Red Tower (al-Burj al Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks A.D. 1099–1516*. London. Pp. 159–162.
- Shindo Y. 1992. Glass. In K. Sakurai and M. Kawatoko. *Egypt Islamic City: al-Fustat Excavation Report 1978–1985*. Tokyo. Pp. 572–617 (Japanese).
- Van Doorninck F.H. 1990. *The Serçe Limani Shipwreck: An 11th-Century Cargo of Fatimid Glassware Cullet for Byzantine Glassmakers. 1st International Anatolian Glass Symposium, April, 26th–27th 1998*. Istanbul. Pp. 58–63.
- de Vaux R. and Stève A.M. 1950. *Fouilles à Qaryet el-'Enab Abú Gôsh*. Paris.
- Weinberg G.D. and Goldstein S.M. 1988. The Glass Vessels. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame—Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia, Mi. Pp. 38–102.
- Winter T. 2000. The Glass Vessels. In J. Seligman and R. Abu Raya. Dwelling Caves on the Mount of Olives (Et-Tur). *'Atiqot* 40:132–133.

GLASS VESSELS FROM KHIRBAT DEIRAN, REHOVOT

Yael Gorin-Rosen
(Pp. 145–149)

The salvage excavation conducted at Kh. Deiran (see Bouchenino, this volume) yielded 77 glass fragments, of which 34 were diagnostic; the rest were unidentified body fragments. Nine of the diagnostic fragments are presented here typologically in chronological order (Fig. 1).

Fragments 1–3 are attributed to Stratum II. Fragment No. 1 is a jug with a wide-ribbed trail handle, dated to the Early Roman period (late first–second centuries CE). Bottle No. 2 and the multiple trail wound base No. 3 are dated to the Late Roman and early Byzantine periods (fourth–fifth centuries CE). These vessels are well known and widely distributed types.

Vessels Nos. 4–9, attributed to Stratum Ia–b, date mainly to the ninth–early eleventh centuries CE. These vessels are less known in publications, although they were found in several salvage excavations in Israel during the

last decade. Vessel No. 4 is a mold-blown bowl of light yellowish-green glass, almost colorless, decorated in a geometric pattern. Vessel No. 5 is a jar made of similar fabric, while vessel No. 6, made of greenish-blue glass, presents a rather rare shape with a flaring, out-folded rim, cylindrical body and flat base, probably used as an oil lamp. Based on comparisons, these vessels were dated to the Fatimid period (early eleventh century CE).

Vessels Nos. 7–9 were found in various loci, all dated to the Abbasid and Fatimid periods. Bottle No. 7 with a funnel mouth presents a local type. Fragment No. 8 belongs to the well known Molar Flask type, decorated with facet cuts. It might represent an import item. Handle No. 9, usually characterized by the pinched thumb rest on its upper part, probably belongs to a cup or a bowl-shaped oil lamp.